

KĘSTUČIO PABĖGIMAS IŠ MARIENBURGO*

Darius Baronas

Daktaras,
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros lektorius
Tel. 268 72 88

Senovės kronikininkai ir naujųjų laikų istorikai bei rašytojai plačiai išgarsino, kaip Trakų kunigaikštis Kęstutis pateko į Vokiečių ordino nelaisvę ir paspruko. Dalykas atrodo aiškus tol, kol skaitai šiuos darbus. Tačiau užtenka juos sugretinti su šaltiniais ir kyla tam tikrų abejonių dėl šio iš esmės detektyvinio įvykio skaidrumo. Šiame straipsnyje ketinama veikiau formuluoti klausimus ir preliminarūs išvadas negu pateikti galutinius atsakymus. Jame taip pat bandoma įvertinti Kęstučio ir Vokiečių ordino santykius.

Lietuvos istoriografija negali skystis dėmesio Kęstučio asmenybei stoka. Jam skirta ne viena monografinė studija. Šiuo požiūriu Pirmosios Respublikos istoriografiją reprezentuoja A. Kučinsko veikalas „Kęstutis“, išspausdintas 1938 m. ir perspausdintas 1988 m.¹ Lietuvos nepriklausomybės saulėlydžio metu kitas lietuvių istorikas – A. Janulatis spėjo parašyti dar vieną monografiją, kuri dėl tragiškų Lietuvos istorijos

vingių dienos šviesą išvydo tik 1998 m.² Šis veikalas ilgai negalėjo patekti į mokslo apyvarą, kitaip negu mūsų temai svarbi studija, skirta Kęstučio pakliuvimo ir pabėgimo iš Vokiečių ordino nelaisvės problematikai³. Studijoje paskelbtomis išvadomis pasiklojė vėliau rašę lietuvių istorikai: A. Kučinskas, Z. Ivinskis ir kt. Taigi šiuose veikaluose reprezentuojamą požiūrį galima laikyti galiojančiu iki pat šių dienų.

Kaip minėjau, Kęstučio nelaisvę ir jo pasprukimą aprašė daugelis kronikininkų, tačiau išsamiausiai, bet kartu ir painiausiai šiuos įvykius vaizdavo Vokiečių ordino kronikininkas Vyngardas Marburgietis. Šios kronikos tyrinėjimą smarkiai apsunkina tai, kad, išskyrus keletą fragmentų, jos originalas neišliko. Eiliuota vokiečių kalba parašytas originalas XV a. buvo išverstas į lotynų kalbą lenkų kronikininkui Jonui Dlugošui jo paties pavedimu. Šis vertimas išliko iki mūsų laikų. XIX a. istorikai kelis kartus paskel-

* Šis straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2000 11 17 Lietuvos mokslų akademijoje, renginyje, skirtame Kęstučio gimimo metinėms paminėti. Skelbiamas Kęstučio mirties 620-ųjų metinių proga.

¹ *Kučinskas A.* Kęstutis lietuvių tautos gynėjas. Marjampolė, 1938 (naujas leidimas: Vilnius, 1988).

² *Janulaitis A.* Lietuvos didysis kunigaikštis Kęstutis, Vilnius, 1998.

³ *Janulatis A.* Kęstutis Marienburgo pilyje ir jo pabėgimas iš ten // *Praeitis*, t. 1, 1930, p. 64–93. Persp. *Janulaitis A.* Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai. Vilnius, 1989, p. 23–53 (toliau išnašos pateikiamos į pastarąjį leidinį).

bė lotynišką kronikos tekstą. Kaip pažymėjo dar M. Töppenas, lotyniškas kronikos vertimas yra prastas, neišsamus ir netikslus originalo pakaitalas. Jame privalta chronologinių klaidų, jo lotynų kalba gramatikos požiūriu dažnai netaisyklinga ir vietomis sunkiai suprantama⁴. Tai nestebina, nes, kaip prisipažįsta pats vertėjas Konradas Geselenas, šią kroniką jis išvertęs pasakubomis – per 22 dienas⁵.

Tai gi painiava dėl Kęstučio nelaisvės ir pabėgimo Vygando Marburgiečio kronikoje nėra unikalus dalykas, tačiau šiuo atveju turime reikalą ne su pavienių datų ar faktų, o su viso pasakojimo iškraipymu. Vygando Marburgiečio kronikoje, aprašant 1361 m. įvykius, vienas šalia kito, bet atskirti trumpu intarpu, yra du pasakojimai apie tai, kaip Kęstutis pakliuvo į vokiečių nelaisvę⁶. Juos trumpumo dėlei vadinsiu pirmuoju ir antruoju epizodu. Tarp šių dviejų epizodų yra tam tikro panašumo ir jau XIX a. tyrinėtojų kilo įtarimas, ar tik nebus čia kalbama apie vieną ir tą patį įvykį. Anot A. Janulaičio, J. Voigtas, E. Raczynskis ir T. Hirschas manė, kad čia du kartus, bet nevienodai aprašytas vienas ir tas pats įvykis⁷. Toks sprendimas buvo XIX a. istorinės kritikos pranašumo demonstravimas prieš ankstesnius istorikus, kurie, sekdami J. Dluogošu, kalbėjo apie du Kęstučio suėmimus ir du pabėgimus. Šiai XIX a. tyrinėtojų nuomonei pritarė A. Janulaitis bei A. Kučinskas⁸. Taip pat ir prieš keletą metų lie-

tuviškai išleistos Vygando Marburgiečio kronikos komentatoriai antrąjį epizodą laiko „antrąja Kęstučio paėmimo į nelaisvę versija“⁹.

Kol kas palikdami šiuos teiginius tokius, kurie jie yra, turėtume pasiašškinti, ar tie du epizodai iš tikrųjų kalba apie vieną, ar apie du įvykius.

Pirmojo epizodo situacija tokia: Vokiečių ordino riteris Henrikas Beleris ties Galindijos ežerais aptiko pagonių kariuomenę, vedamą Kęstučio, Patirgo ir Algirdo; šis riteris į pagalbą kviečiasi Saksonijos kunigaikštį Albertą bei kitus netoliese stovyklavusius Vokiečių ordino būrius; šiems atvykus, įvyksta susidūrimas tarp priešų, ir pagonys metasi bėgti. Tuo tarpu Konradas Hobergas sviedžia ietį ir išverčia iš balno Patirgą, o Ekersbergo pilies viršininkas Jonas paima Kęstutį į nelaisvę ir paveda jį saugoti Mikalojui Vindekaimiečiui. Prijojęs Saksonijos kunigaikštis budriai saugomą Kęstutį palydi į Marienburgą¹⁰.

Antrojo epizodo situacija tokia: Rastenburgo pilies viršininkas aptinka pusryčiauti susėdusius lietuvius (ne kariuomenę!) ir juos užpuola; lietuviai metasi bėgti, per susidūrimą Verneris Vindekaimietis išverčia Kęstutį iš balno, šis pašokęs nuduria jo žirgą. Kažkoks Doibanas nori pulti Kęstutį, bet pats nesuvaldęs žirgo teškiasi ant žemės. Sužeistasis Mikalojus Vindekaimietis stengiasi nudurti Kęstutį, o šis prašo liautis ir duoti jam žirgą. Kęstučio prašymas (kad ir kaip būtų keista) išpildomas ir Kęstutis vėl raitas. Persekiojamas riterių Mikalojaus Vindekaimiečio ir Johano Ekersbergiečio Kęstutis pakliūva į „transporto kamštį“ ir atsiduria vokiečių stovyklavietėje, kur jis atiduodamas sargybai. Rytojaus dieną vokiečiai, susirin-

⁴ Töppen M. Geschichte der Preussischen Historiographie. Berlin, 1853, p. 29–30.

⁵ Zonenberg S. Kronika Wiganda z Marburga. Bydgoszcz, 1994, p. 22–24.

⁶ *Scriptores rerum Prussicarum* (toliau – SRP). Leipzig, 1863, Bd. 2, p. 527–530.

⁷ Janulaitis A. Praeities tyrimo rūpesčiai, p. 42. Kalbant apie T. Hirschą reikia pastebėti, kad jis greičiausiai laikėsi kitokios nuomonės. Plg. SRP, Bd. 2, p. 530, išn. Nr. 571.

⁸ Janulaitis A. Praeities tyrimo rūpesčiai, p. 42–44. Kučinskas A. Kęstutis, p. 64.

⁹ *Vygandas Marburgietis*. Naujoji Prūsijos kronika. Vertė R. Jاسas, Vilnius, 1999, p. 286 [Komentarų autoriai: R. Trimonienė ir K. Gudmantas].

¹⁰ SRP. Bd. 2, p. 527–528.

kę žirgus ir kitą grobį, pasitraukia pamiršę Kęstutį lyg kokį nereikalingą daiktą...¹¹

Kaip jau minėjau, yra tam tikro panašumo tarp šių pasakojimų. Abiem atvejais vokiečių riteriai suima Kęstutį. Kai kurie riteriai – Henrikas Kranichfeldas, Mikalojus Vindekaimietis, Johanas Ekersbergietis – Kęstučio gaudynėse dalyvauja du kartus, nors ir atlieka nevienodus vaidmenis. Tai neturėtų labai stebinti, nes šių riterių pareiga, kaip matome iš jų veiklos zonos, patruluoti pasienyje, dykroje. Šiuose susidūrimuose žuvo panašus, – bet ne tas pats! – priešų skaičius: pirmuoju atveju – 14 krikščionių ir 130 pagonių, antruoju atveju – 2 riteriai ir dar 9 krikščionių kariai bei 100 pagonių. Skaičiuojant žuvusius pagonis nereikia tikėtis didelio vokiečių tikslumo. Vokiečių heroldui Vygandui Marburgiečiui labiau rūpėjo saviškiai ir jų skaičiaus bei skaičiavimo būdo skirtingumas svarbesnis.

Minėti panašumai kur kas mažiau reiškia negu skirtumai, neleidžiantys šių epizodų suplakti į vieną. Antruoju atveju nematome nei Algirdo su Patirgu, nei Saksonijos kunigaikščio, nebūta nei *kariuomenių* susidūrimo. Bet visų svarbiausia yra tai, kad pirmuoju atveju Kęstutis buvo nugabentas į Marienburgą, o antruoju – paliktas likimo valiai. Jeigu antrasis epizodas pirmojo atmaina, tai kaip Kęstutis atsidūrė Marienburge? Gal pats ten nukeliavo ar šūktelėjo pasitraukiantiems vokiečiams, kad nepaliktų jo vieno miške? Šie pastebėjimai nepalieka abejonių, kad tai skirtingi pasakojimai, tačiau jau metas pamėginti rekonstruoti visą pabėgimo eigą.

Pirmasis variantas. Svarbu nustatyti abiejų epizodų aprašomų įvykių chronologiją. Susipažinus su istoriografija atrodo, kad pirmojo epizodo chronologija didesnių keblumų nekelia. Tyrinėtojai laikosi nuomonės, kad Kęstutis į vokiečių nelaisvę pateko 1361 m. kovo 21 d., o iš

Marienburgo pilies pabėgo tu pačių metų lapkritį, apie 11 ar 17–18 dieną¹².

Pirmąjį ir antrąjį epizodą skiria intarpas, kuriame aprašoma, kaip Kęstutis užpuolė Johannisburgą, Ekersbergą ir Prūsijos žuvininkus. Paskui prasideda antrasis epizodas, po kurio pasakojimas nukrypsta prie Kauno pilies apgulties 1362 m. Jau XIX a. Vygando Marburgiečio kronikos leidėjai pastebėjo įtartina panašumą tarp regimai 1361 m. įvykusio Johannisburgo pilies puolimo ir tos pačios pilies puolimo 1366 m.¹³ T. Hirschas nemanė, kad pats šių žygių panašumas neleistų kalbėti apie du panašius žygius, įvykusius ne vienu metu¹⁴. A. Janulaitis nuomonė kiek kitokia. Jo manymu, 1361 m. žygis prieš Johannisburgą negalėjo įvykti, nes tuo metu Kęstutis ką tik buvo grįžęs iš kryžiuočių nelaisvės ir, be to, Vokiečių ordinas intensyviai ruošėsi Kauno apgulčiai, tad Kęstučiui reikėję Lietuvoje ruoštis atremti priešo puolimą¹⁵. A. Janulaitis pastebėjo šių įvykių vaizdžią, sutampantią detalę: pilies viršininkas Jonas Kolinas su saviškiais abu kartus gelbėjosi pasislėpę išvietės bokšte. Tačiau jis kategoriškai neteigė, kad tai vienas ir tas pats žygis. Tuo tarpu pastaruoju metu Vygando Marburgiečio kroniką tyrinėjęs lenkų istorikas S. Zonenbergas neabejoja, kad vienas ir tas pats Johannisburgo pilies puolimas aprašytas du kartus – 1361 ir 1366 m.¹⁶ Toliau kalbant apie šį intarpą svarbu pažymėti, kad jame aprašyto Ekersbergo pilies puolimo metu jos viršininku buvo Hademaras¹⁷,

¹² Janulaitis A. Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai, p. 48–49. *Kučinskas A.* Kęstutis, p. 65.

¹³ Plg. SRP, Bd. 2, p. 529 ir 554–555.

¹⁴ Ten pat, p. 529, pastaba Nr. 558.

¹⁵ Janulaitis A. Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai, p. 40. *Vygandas Marburgietis.* Naujoji Prūsijos kronika, p. 113.

¹⁶ Zonenberg S. Kronika, p. 27–28.

¹⁷ Tiesa, Vygando Marburgiečio kronikos komentatoriai spėja, kad *Hademaras* – iškraipytas mažybinis *Hankės* vardo variantas, kuris savo ruožtu yra mažybinis *Johano* vardo variantas (*Vygandas Marburgietis.* Naujoji Prūsijos kronika, p. 285; 284). Išėitų, kad Hademaras

¹¹ SRP, Bd. 2, p. 529–530.

tuo tarpu po jo einančiame antrajame epizode šios pilies viršininkas yra jau mums iš pirmojo epizodo pažįstamas Jonas Ekersbergietis. Taigi ir Ekersburgo pilies puolimas turėjęs įvykti tuo metu, kai Jonas jau nebuvo šios pilies viršininkas. Johannisburgo pilies puolimo aprašymą laikant vėlesnio intarpo pradžia, natūraliai kyla klausimas: o kur šio intarpo pabaiga? Aiškinamiesi šį klausimą turime grįžti prie antrojo epizodo.

Antrajame epizode aprašyti įvykiai, be abejo, dėjosi po pirmajame epizode aprašytų įvykių, t. y. po Kęstučio pabėgimo iš Marienburgo 1361-ųjų lapkritį. Vėliausia data (*terminus ante quem*) laikome 1362 m. pavasarį, kai prasidėjo Kauno puolimo kampanija. Turint kraštines ribas vidinių chronologinių rodiklių reikia pabandyti paieškoti pačiame antrajame epizode. Pradėkime nuo antrojo epizodo pabaigos. Kęstutį palikus likimo valiai, „apavo tvarkytojas“ (R. Jaso vertimas) buvo pasiūstas į Ragainę, kur vietinis komtūras jam papasakojo „quomodo rex domi esset et magistro evasisset sub forma fratris ordinis Theutonicorum“. Istorikai skirtingai supranta, ką reiškia žodis „domi“, t. y. „namie“, šiame kontekste. Jų nuomonės rodo jo dviprasmiškumą: jis galėjęs reikšti arba Marienburge¹⁸, arba Lietuvoje, todėl R. Jaso vertimas toks: „[vadas?] nusiuntė savąjį apavo tvarkytoją į Ragainę pas komtūrą, kuris atsiųstajam pasakė, kad karalius [Kęstutis] esąs namie, o pabėgo [jis] nuo [didžiojo] magistro, persirengęs Teutonų ordino broliu“¹⁹. Skirtingos nuomonės tik dar kartą akivaizdžiai parodo, kokių problemų kyla verčiant lotyniškąjį Vygando Marburgiečio kro-

nikos variantą, t. y. kai XX a. vertėjui reikia interpretuoti XV a. vertėjo skubotą interpretaciją. Logikos požiūriu A. Janulaičio interpretacija atrodo patikimesnė, tačiau gramatikos požiūriu R. Jaso vertimas stipresnis. Nesiryžtant R. Jaso interpretacijos priimti kaip absoliučiai teisingos, nei A. Janulaičio nuomonės atmeti kaip absoliučiai klaidingos, svarbu pabrėžti tikrą dalyką, o būtent tai, kad iš Ragainės komtūro pranešimo sužinome, jog antrasis epizodas įvyko po to, kai jau Ordino vadovybė žinojo apie Kęstučio pabėgimą. Sunku patikėti, kad antrajame epizode aprašytas bandymas paimti Kęstutį į nelaisvę būtų įvykęs praėjus daug laiko po Kęstučio pabėgimo iš Marienburgo. Jeigu antrąjį epizodą laikome pasakojimo apie Kęstučio patekimą į nelaisvę antruoju variantu, išeina, kad apavo tvarkytojas pas Ragainės komtūrą keliavo visą Kęstučio kalėjimo laiką, t. y. daugiau kaip pusę metų, kol Kęstutis pabėgo ir žinia apie jo pabėgimą pasiekė Ragainę. Tačiau tai absoliučiai neįtikėtina. Mano manymu, Ragainės komtūras apavo tvarkytojui pranešė *naujieną*, o ji galėjo būti „karšta“ tik pirmosiomis dienomis po Kęstučio pabėgimo. Dėl šios priežasties aš laikausi nuomonės, kad antrajame epizode aprašomus įvykius nuo Kęstučio pabėgimo iš Marienburgo skiria labai trumpas laiko tarpas, toks trumpas, kad jo metu Kęstutis negalėjo atlikti jokių vėlesniame intarpe aprašytų žygių. Vėlesnio intarpo pabaiga aš linkęs laikyti pranešimą apie žygį prieš žuvininkus, o antrojo epizodo pradžią įžvelgti žodžiuose „Gandas apie tą dalyką pasiekė Rastenburgo viršininką...“²⁰. Galima pažymėti, kad lietuviškame leidime šis sakinyš prasideda naujoje eilutėje, nors T. Hirschcho leidime taip nėra. Net ir be didelio galvos sukimo jaučiama, kad čia yra minties šuolis, pradedama kalbėti greičiausiai apie tai, kaip gau-

yra mažybinis vardas kvadratu. Šiaip reikalas yra daug paprastesnis, nes Hankė ir Hademaras – du skirtingi vardai.

¹⁸ Janulaitis A. Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai, p. 42.

¹⁹ Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika, p. 113.

²⁰ Ten pat, p. 112.

domas Kęstutis, o ne gelbstimas užpultas kraštas ir jo žuvininkai. Mintyse „pamišus“ intarpą atrodo, kad gandas, pasiekęs Rastenburgo viršininką, buvo garšas apie Kęstučio pabėgimą, jau spėjęs pasiekti šią pasienio pilį. Tikrą žinią, kaip Kęstutis pabėgo, turėjo Ragainės komturas. Ar minėtas intarpas atsirado dėl vertėjo neatidumo, ar jis jau buvo Vygando kronikos originale, pasakyti negalime.

Nustačius, kad Kęstučio žygių aprašymas yra vėlesnis intarpas, išryškėja tai, jog pirmajame epizode aprašytą Kęstučio patekimą į nelaisvę nuo antrojo mėginimo jį paimti į nelaisvę skiria mažiausiai tiek laiko, kiek Kęstutis praleido Marienburge. Laiko tarpas nuo Kęstučio pabėgimo iš Marienburgo iki „karštos“ Ragainės komtūro žinios tegalėjęs būti keletas dienų. Susidaro įspūdis, jog antrajame epizode pasakojama apie tai, kaip Rastenburgo riteriai gaudė bėgį Kęstutį. Ar galima tai įrodyti? Pamėginkime.

Norint tai įrodyti reikia pateikti savą įvykių interpretavimo versiją. Akivaizdu, kad mano interpretavimo strategija skirsis nuo kitų istorikų, iki šiol rašiusių šiuo klausimu. Viena iš mano argumentavimo prielaidų yra įsitikinimas, kad viduramžių kronikininkai apskritai ir Vygandas Marburgietis konkrečiai nebuvo fantazuotojai, nebūtų dalykų išsigalvojimas nebuvo jų pagrindinė savybė, ypač kalbant apie įvykius, kurių amžininkai jie buvo. Todėl iš esmės negaliu sutikti su A. Janulaičiu, teigusiu, kad Vygandui Senoji didžiųjų magistrų kronika pateikė apmatą, kurį jis išplėtojo remdamasis pasakojimais ir paaiškinimais, paimtais iš savo galvos²¹. Neįtikėtina, kad kronikininkas, Vokiečių ordino heroldas, kreipęs ypatingą dėmesį į karinius dalykus, juos tiksliai aprašinėjęs, vaizduodamas Kęstučio nelaisvę būtų padaręs išimtį ir leidęs nešamas fantazijos. Vygandas sukinėjosi Marienbur-

ge, bendravo su riteriais, todėl ir jo žinių gausumą apie Kęstučio patekimą į nelaisvę esu linkęs laikyti jo gero informuotumo rodikliu. Ši pikantiška istorija heroldui ir jo riterių auditorijai turėjo skambėti kaip nuostabus riteriškas atsitikimas, vertas amžino atminimo. Neatsitiktinai Kęstučio nelaisvės ir pabėgimo iš Marienburgo peripetijos geriausiai atsiskleidžia įvykiuose, kuriuose dalyvavo vokiečių riteriai, potencialūs Vygando Marburgiečio informatoriai. Kiti įvykiai nusakomi lakoniškai: nuvyko į Mozūriją pas seserį, grįžo į Lietuvą ir pan.

Padarius šias tekstologines pastabas galima pereiti prie Kęstučio patekimo į nelaisvę ir jo pasprukimo peripetijų nagrinėjimo. Pasakojimas apie Kęstučio nelaisvę kupinas keistų dalykų, kurie verčia klausti, kokiomis sąlygomis jis buvo laikomas. Atgabentas į Marienburgą Kęstutis buvo uždarytas kameroje, kurią dieną saugodavo du riteriai, o naktį jis likdavo vienas. Kaip savo beletrizuotoje studijos dalyje pažymėjo A. Janulaitis, tai visai suprantama, nes naktį „pilis uždaryta, apsiausta aplinkui“²². A. Kučinskas dar labiau patikslina, kad „visur uždarinėdavo pilies vartus ir perėjimus“²³. Tačiau jeigu pilis naktį uždaryta, tai kaip sprunkantis Kęstutis iš jos išjojo ir dar pasisveikino su pakeliui sutiktu Vokiečių ordino riteriu? Istorikai tokių ir panašių (paprastų) klausimų nekelia. Kodėl? Galbūt pasakojimo lengvumą jie tapatina su paties pabėgimo lengvumu, o gal jiems Kęstučio pabėgimas atrodė beveik stebuklas, koks jis tikrai galėjo atrodyti kai kuriems viduramžių kronikininkams?

Prieš pradėdant ryškinti Kęstučio pabėgimo aplinkybes, pravartu nustatyti abiejuose minėtuose epizoduose aprašomų įvykių eiliškumą. Kaip jau minėta, Kęstutis pateko į nelaisvę ko-

²¹ Janulaitis A. Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai, p. 49.

²² Ten pat, p. 47.

²³ Kučinskas A. Kęstutis, p. 63.

vo mėnesį, o lapkritį paspruko. Įvykiai po Kęstučio pasprukimo iš Marienburgo Vygando Marburgiečio kronikoje aprašomi tokia seka:

1. Kęstutis pasislepia pelkėje prie Lybštato;
2. Perbrides Dreventos upę skubiai nukanka į Mazoviją pas savo seserį;
3. Po kurio laiko iš Mazovijos grįžta į Lietuvą;
4. Su juo buvo lietuvių pasiuntiniai, Marienburge apsilankę antrą kartą, kurie jį pasitinka dykvietėje; Kęstutis pas juos atėjo vienas, pėsčias ir pavargęs.

Pirmųjų trijų šio epizodo punktų nuoseklumas didesnių abejonių nekelia, o ketvirtas skatina įtarimą. Jeigu pasiuntiniai pasitiko Kęstutį jau *po to*, kai jis nuvyko į Mazoviją, tai nejaugi jiems reikėjo jį pasitikti dykvietėje, negi Kęstučio sesuo Elzbieta nesuteikė į šeštą dešimtį metų įkopusiam broliui žirgo ir bent minimalios pagalbos? Bent jau J. Dlugošas „neleido“ Kęstučiui iš Mazovijos išvykti be raitos ginkluotos pagalbos²⁴. Atrodo, kad Vygando Marburgiečio kronikos tekste ketvirtas punktas žymi tam tikrą minties šuolį, kai baigęs pranešimu apie Kęstučio grįžimą į Lietuvą, jis, tarsi prisimindamas, dar priduria žinią iš anksčiau, kai pas Kęstutį į Marienburgą buvo atvykę pasiuntiniai iš Lietuvos. Ko gero, Kęstučio ir pasiuntinių susitikimas negalėjo įvykti vėliau, negu jis nusigavo į Mazoviją.

Susitkęs su pasiuntiniais Kęstutis sėda ant žirgo ir visi laimingi lietuviai traukia namo. Pasakui, kaip jau minėjau, eina vėlyvesnis intarpas, pertaukiantis įvykių, susijusių su Kęstučio pabėgimu, nuoseklumą. Mintyse „pamiršę“ intarpą matome, kad gandas apie Kęstučio pabėgi-

mą jau pasiekęs Rastenburgo pilies viršininką, kuris su savo kariais jau veikia dykroje už Ordino valstybės kontroliuojamos teritorijos, nes jo kariai, patruliuodami spėjama Kęstučio traukimo į Lietuvą teritoriją, tai šen, tai ten plėšikauja. Kęstutis su lietuviais skubėjo į Lietuvą tyliai. Net kai buvo visai arti, vokiečių kariai ne iš karto pastebėjo lietuvius, susėdusius pusryčiauti. Visa tai aprašoma antrajame epizode. Susidorojama su lietuviais ir Kęstutis nugabenamas į stovyklavietę, kur vokiečiai apsistojo nakvynėi. Ryto metą susirinkę mantą ir pagrobtus lietuvių žirgus vokiečiai patraukia savo keliais palikę Kęstutį palapinėje viena. Neįtikėtina, tačiau tas, kurį, kaip mums atrodytų, labiausiai rūpėtų sulaukyti, buvo „pamirštas“!

Paliktam Kęstučiui beliko traukti savo keliais. Atrodo, kad būtent po šių įvykių jis nusigavo į Mazoviją.

Dabar jau galima pamėginti pasiūlyti rekonstruotą Kęstučio pabėgimo iš Marienburgo pilies įvykių seką:

1. Kęstutis pasislepia pelkėje prie Lybštato;
2. Susitinka su lietuvių pasiuntiniais, antrą kartą atvykusiais į Marienburgą;
3. Juos kartu su Kęstučiu, skubančius į Lietuvą, užpuola Rastenburgo pilies viršininko kariai (antrasis epizodas).
4. Likęs vienas Kęstutis pasiekia Mazoviją ir po kurio laiko grįžta į Lietuvą.

Nors šiuo metu man toks įvykių išdėstymas atrodo priimtiniausias, tačiau jis anaipol nėra nepriekaištingas. Įsprausdamas antrąjį epizodą tarp pirmojo epizodo pirmojo ir antrojo punktų, aš padarau „aštrią“ operaciją. Nutraukiu sakinį ir „priverčiu“ Kęstutį ne peržengti Dreventos upę ir patekti į Mozūriją, bet susitikti su lietuviais, su kuriais jis traukia link Lietuvos, kol juos užpuola Rastenburgo kariai. Būtent ši vieta labiausiai trukdo ką tik mano pasiūlytam pirmajam variantui. Atstumas tarp

²⁴ *Ioannis Dlugosii. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Varsaviae, 1978, liber IX, p. 309. Tuo tarpu A. Janulaitis Kęstutį „išleido“ pėsčią iš Mazovijos į Lietuvą. Plg. Janulaitis A. Lietuvos didysis kunigaikštis Kęstutis, p. 89.*

Rastenburgo apylinkių ir Dreventos upės pėnelyg didelės, kad Kęstutis būtų galėjęs vienas pasiekti Mazoviją.

Antrasis variantas. Pirmajame variante pasiūlyta rekonstrukcija antrąjį epizodą traktuoja kaip pirmojo epizodo tęsinį, nuo pastarojo atskirtą vėlesnio intarpo. Tačiau šioje vietoje reikėtų kelti klausimą, ar šiuo atveju nėra kalbama apie du skirtingus, tarpusavyje nesusijusius įvykius? Galbūt J. Dlugošas buvo teisus, kalbėdamas apie tai, kad Kęstutis du kartus buvo patekęs į Vokiečių ordino nelaisvę, pirmą kartą 1361 m. pavasarį ir antrą kartą po jo keršto žygių, atliktų dar prieš Kauno puolimą 1362 m.? Antrojo, dlugošiškojo varianto pranašumas yra tas, kad nereikia Vygando pasakojimui daryti „aštrios operacijos“, nors tokiu atveju informacija priimama pasyviai. Jeigu tokiu atveju informacija priimama patikliai, susidaro maždaug toks vaizdas. Pabėgęs Kęstutis traukia link Elbingo; pelkėje prie Lybštato paleidęs žirgus, pasuka beveik priešinga kryptimi ir pėsčias (!?) pasiekia Mazoviją (Dlugošas aiškina, kad Kęstutis pasiklydo ir užuot patekęs į Lietuvą atsidūrė Mazovijoje). Pabuvojęs pas savo seserį jis pėsčias patraukia į kažkokią dykvietę, kur susitinka su lietuvių pasiuntiniais, antrą kartą atvykusiais į Marienburgą ir tik dabar gauna proą sėsti ant žirgo. Lietuvių būrys sėkmingai sugrįžta namo, o Kęstutis dar iki Kauno pilies apgulties 1362 m. pavasarį sugeba atlikti žygį prieš žuvininkus ir dar kartą trumpam pakliūti į nelaisvę (kaip aprašyta antrajame epizode). Kiek kritiškiau traktuojant Vygando pasakojimą, šį vaizdą reikėtų truputį pakoreguoti. Kęstutis, paleidęs žirgus pelkėje prie Lybštato, dykvietėje susitinka su lietuvių pasiuntiniais ir visi kartu patraukia į Mazoviją, iš kur grįžta į Lietuvą.

Galima tokia antrojo varianto schema:

1. Kęstutis pasislepia pelkėje prie Lybštato;
2. Dykvietėje susitinka su lietuvių pasiuntiniais;

3. Per Mazoviją grįžta į Lietuvą;

4. Surengia dar bent vieną žygį prieš Ordiną;

5. Susidūrimo metu antrą kartą trumpam patenka į nelaisvę ir mums nežinomu būdu grįžta į Lietuvą.

Tiek pirmasis, tiek antrasis variantas atrodo įtikinantys tol, kol šaltiniui nekeliamo „nepatogių“ klausimų. Pavyzdžiui, antrajame variante ne visai aišku, kodėl namo, į Lietuvą, išskubantis Kęstutis atsiduria Mazovijoje? Dlugošo pastabą, kad Kęstutis tik dėl pasiklydimo atsidūrė Mazovijoje, galima paremti ir Vygandu Marburgiečiu, kuris nurodo, kad Kęstutis buvo neramus, kai susitiko su lietuvių pasiuntiniais (o tai rodytų susitikimą įvykus Vokiečių ordino teritorijoje) ir tuo metu visi drauge traukė namo, į Lietuvą. Vis dėlto Kęstutis atsidūrė Mazovijoje, o tai rodo, kad atsitiko kažkas, kas privertė jį pakeisti kelionės kryptį. Atrodo, kad tai ir turėjo būti įvykiai, aprašyti antrajame epizode. Galima pažymėti, kad savo laiku J. Dlugošas pasirinko paprastesnį kelią – jis tiesiog nekreipė dėmesio į Vygando pasakojimo pirmajame epizode minimus lietuvių pasiuntinius, ir tik dėl to jo pasakojimas pasidarė aiškesnis. Nepaisant visų šių pastabų akivaizdu, kad jos nepajėgia diskredituoti antrojo, dlugošiškojo varianto. Kas dabar gali pasakyti, kaip buvo iš tikrųjų? Šiuo atveju reikia pabrėžti, kad esama šaltinių būklė neleidžia aprašyti Kęstučio pabėgimo iš Marienburgo vien perrašant šaltinius. Nė vienas variantas nėra gatavas. Kiekvienu atveju būtina interpretacija, kuri ir išryškina abiejų variantų pranašumus ir trūkumus. Kad ir kaip būtų, vis vien galima padaryti pagrįstą išvadą: Kęstutis į vokiečių nelaisvę buvo patekęs du kartus. Šiuo požiūriu J. Dlugošas teisus.

Kaip galima vertinti Vygando Marburgiečio pasakojimo apie Kęstučio sprukimą chronologijos „šokinėjimą“? Turbūt neįmanoma nustatyti, kaip pasakojimas apie Kęstučio pabėgimą

atrodė kronikos originale. Tačiau iš tokio pavidalo, kokiū kronikos vertimas pasiekė mūsų laikus, atrodo, kad tai būta kelių pasakojimų, kurių žinios, sugulant pasakojimams ant popieriaus lapo, vietomis persidengė. Vygandas papasakojo, kaip Kęstutis per Mazoviją pasiekė Lietuvą, bet dar prisiminė kažką įdomaus ir pridūrė. Tai būdinga pasakojimui, perduodamam iš lūpų į lūpas. Susidaro vaizdas, kad Vygandas, aprašydamas šiuos įvykius, nesirėmė ankstesniais rašytiniais šaltiniais. Gyvų amžininkų prisiminimų nuoseklumas, prabėgus trims dešimtmečiams, ėmė eizėti ir juos tokius „nesušukuotus“ į savo kroniką įtraukė Vygandas Marburgietis. Jeigu aprašomų įvykių amžininkas nepasirūpino jų „sušukuoti“, tai dar sunkiau tai buvo padaryti Jonui Dlugošui ir vėlesniems istorijų rašytojams. Kaip matome, ir šiuolaikinėje mokslinėje historiografijoje šie interpretacijos sunkumai nėra iki galo įveikti.

Pateikus tokią rekonstruotą įvykių chronologiją galima bent trumpai panagrinėti, kaip Kęstutis pabėgo iš Marienburgo.

Kęstučio pabėgimo menas. Kęstučio pabėgimo iš nelaisvės pasakojime nemaža vietų, kurias galima laikyti paslaptingomis. Pirmiausia į akis krinta „atsitiktinumų“ gausa. Kęstutis uždaromas į kamerą, kurioje „atsitiktinai“ yra plyšys, rodantis ištrūkimo kryptį. „Atsitiktinai“ Kęstučiui paskiriamas tarnas Alfas (Adolfas), kurio kilmė vokiečiams buvo žinoma – pagonis. Niekas net atsitiktinai nepastebi, kaip tarnas Alfas išneša plytas iš Kęstučio ardomos kameros sienos, nors tai turėjo būti padaryta ne per vieną kartą. Prasiplatinęs angą Kęstutis naktį, per „pirmąjį miegą“, ištrūko iš kameros, apsigobė Alfo atneštu riterio apsiaustu, kartu sėdo ant atvestų didžiojo komtūro žirgų ir išjojo. Alfas apsiaustą galėjo nukniaukti ir dieną, bet kaip sugebėjo atvesti didžiojo komtūro žirgus? Nejaugi niekas to negirdėjo? (Galbūt jų kojos ir

snukiai buvo aprišti skudurais?) Niekas nesaugojo vartų ir nakčiai nepakėlė pakeliamųjų tiltų? Toks aplaidumas Vokiečių ordino sostapilyje didžiai stebina, kai „nėra“ sargybos, galinčios suuosti paprasčiausius vagišius. O gal Alfas todėl ir drąsino Kęstutį pabėgti, kad geriau už jį žinojo realią situaciją? Vygando Marburgiečio geras informuotumas apie detales, kurias žinoti ne slauto pabėgimo dalyviui būtų keblu, verčia manyti, kad pats pabėgimas Vokiečių ordinui nebuvo visiška staigmena. Tas pats geras informuotumas išduoda stebėtoją, kuris viską mato, bet nekelia aliarmo.

Šiaip ar taip, aišku, kad Kęstutis nebuvo griežtai saugomas. Pabėgti sąlygos buvo geros. Kęstutis jomis pasinaudojo. Negalima kategoriškai teigti, kad jas sudarė Vokiečių ordino aukščiausioji vadovybė, bet aišku, kad ji arba nesugebėjo, arba, o tai yra labiau tikėtina, nesieėmė prevencinių priemonių. (Kiekvienam bent kartą buvusiam Marienburge lengva suprasti, kad akylai saugomam belaisviui pabėgti iš ten praktiškai neįmanoma.) Tarno Alfo veiklos laisvė buvo pakankamai didelė, kad jis galėtų padėti Kęstučiui pabėgti. Tačiau kas nustatė Alfo veikimo laisvės ribas? Maža to, Jono Posilgės paslaptiną užuomina leidžia įtarti, kad būta daugiau Kęstučio pagalbininkų. Šis kronikininkas užsiminė, kad padėjo daug žmonių, be kurių pagalbos Kęstutis nebūtų ištrūkęs į laisvę²⁵. Galbūt lietuvių pasiuntiniams, atvykusiems į Marienburgą, buvo pavykę užmezgti kontaktus su Kęstučiu per jo tarną Alfą. Visa tai galėjo įvykti tik tuo atveju, jeigu Vokiečių ordino vadovybė Kęstučio nelaike ypač vertingu ir / ar pavojingu belaisviu, ką rodytų ir antrajame epizode aprašytas Vokiečių ordino riterių „užmaršumas“.

Kaip žinome, Kęstutis savo gyvenimą baigė irgi nelaisvėje. Neįmanoma visiškai tiksliai nu-

²⁵ SRP, Bd. 3, p. 81.

statyti, ar Krėvoje Kęstutį nužudė Jogailos tarnai, ar jis pats iš nevilties nusizudė. Dauguma istorikų linkę pirmenybę teikti pirmajai versijai. Jeigu pritarėtume Kęstučio nužudymo versijai, galėtume klausti, kodėl jis taip budriai buvo saugomas Krėvoje, o ne Marienburge. Nejaugi Krėvos pilies administravimas buvo aukštesnio lygio negu Marienburgo? Galbūt tik baltofilai tuo galėtų patikėti. Kur kas labiau tikėtina, kad savo gyvenimo pabaigoje Kęstutis tapo didesniu priešu Algirdaičiams Jogailai ir Skirgailai negu Vokiečių ordinui jo žydėjimo metais. Mąstant apie šiuos dalykus gali atsirasti nuojauta, kad Vokiečių ordino vadovybei Kęstučio pabėgimas nebuvo tragedija. O gal jie buvo nelabai suinteresuoti kalinti Kęstutį? Juk istorikams, iš anksto turintiems paruoštus atsakymus, net nekilo klausimas, kam Vokiečių ordinui reikėjo belaisvio Kęstučio, kokia buvo prasmė jį kalinti?

Ne tik istoriografijoje Kęstutis tradiciškai vaizduojamas kovotoju už Lietuvą, tautos laisvę. Narsusis Kęstutis tapo įkvėpiančiu lietuvių kovų už nepriklausomybę simboliu, nors per visą savo audringą gyvenimą nelaimėjo nė vieno didesnio mūšio prieš vokiečius. Šiuo požiūriu jis nė iš tolo negali prilygti didžiųjų XIII a. pergalių karvedžiams. Karžygio Kęstučio portreto tikrovėškumui pagrindą suteikė gausybė kryžiuočių ir lietuvių kovų, kuriomis mirga Vokiečių ordino kronikos. Bet klausdamas savęs, ar Kęstučio vykdyta politika buvo pavojinga Vokiečių ordinui, gaunu paradoksą: Kęstučio politika Ordinui nebuvo pavojinga²⁶.

²⁶ Reikia pažymėti, kad prielaidų kritiškam požiūriui į Kęstučio ir Algirdo veiklą jau buvo atsiradę Nepriklausomoje Lietuvoje dar prieš Antrąjį pasaulinį karą. Šiuo požiūriu ypač vertinga *Pauliaus Šležo* studija „Bandymai apkrikštyti Lietuvą Algirdo ir Kęstučio laikais“ // *Tiesos Kelias*, 12, 1932, p. 781–794. Tačiau tuo metu viršų paėmė ultrapatriotinė linija, kuriai Kęstutis – kultinė asmenybė. Vien ko vertas *A. Kučinsko* veikalo pavadinimas – Kęstutis lietuvių tautos gynėjas.

Kęstučio politika. Algirdo ir Kęstučio viešpatavimą Vakarų fronte žymėjo intensyvios kovos su Vokiečių ordinu. Šioms kovoms nebuvo matyti nei galo, nei krašto. Anot A. Kučinsko, „gaunamas gana šurpus ir liūdnas, bet monotoniškas vaizdas“²⁷. Ar šios kovos buvo virtusios tragiška rutina, kur pagrindiniai herojai veikia lyg lėlės, tampomos už siūlų nematomo likimo, ar, – o jeigu taip, tai kiek, – jos buvo sąlygotos pagrindinių žaidėjų? Mėginant aiškintis šiuos klausimus būtina turėti omenyje pagrindinių oponentų tikslus. Vokiečių ordino vadovybė, be abejo, siekė užkariauti Lietuvą, o šios šalies valdovai – neužleisti nė pėdos savo teritorijos. Vokiečių ordino politikos Lietuvos atžvilgiu pagrindinė priemonė buvo karas. Kęstučio laikais karas taip pat tapo svarbiausia Lietuvos kontrapriemone. Bet ar tai buvo vienintelė išeitis? Tiek ankstyvesnė, tiek vėlyvesnė Lietuvos istorija rodo, kad ne. Gedimino pastangos priimti krikščionybę liudija, kad jam Lietuvos krikšto klausimas buvo prioritetinis. Pati iniciatyva priimti krikštą 1323–1324 m. buvo kilusi iš Lietuvos. Tuo tarpu Gedimino sūnų – Algirdo ir Kęstučio – valdymo laikotarpiu matome šios jų tėvo politinės linijos nuosmukį. Tiesa, vadinamųjų bandymų priimti krikštą buvo kur kas daugiau (1349, 1351, 1358, 1373 m.), tačiau jie, palyginti su Gedimino projektu, tebuvo ne visai rimtos improvizacijos. Dauguma jų atsirado ne Lietuvos valdovų iniciatyva ir nė vienas nebuvo rimtai įgyvendinamas. Gediminas sukūrė Lietuvos didvalstybę, tačiau jis savo valdžia nesi-
puikavo prieš kolegas, kitų Europos šalių valdovus. Jo pastangos atskleidžia Lietuvos modernizavimo programą: priimti krikščionybę, kviestis kolonistus – kvalifikuotą darbo jėgą, sudaryti geras sąlygas prekybai bei amatams ir t. t., ir pan. Algirdo ir Kęstučio tarptautinio

²⁷ *Kučinskas A.* Kęstutis, p. 43.

lygio pareiškimuose girdime: grąžinkite žemes nuo Priegliaus iki Dauguvos, iškelkite Ordiną į stepes kovoti su totoriais, visa Rusia turi priklausti lietuviams! Algirdas ir Kęstutis savo krikšto kainą tiek užkėlė, jog ima rodytis, kad Vakarų Europai, o ne Lietuvai, labiau reikėjo Lietuvos krikšto. Turbūt neatsitiktinai po tokių pareiškimų imperatorius Karolis IV daugiau nesidomėjo Lietuvos christianizacija, lyg būtų pasakęs: „žinokitės patys sau, mylimiesiems Vokiečių ordino broliams darbo dar yra į valias“. Nepripažįstanti kompromisų, kietakaktė Lietuvos valdovų laikysena stiprino moralinį Vokiečių ordino egzistencijos pagrindą, jo misijos – kovos su pagonimis – reikalingumas buvo patvirtintas Lietuvos valdovų vykdyta politika. Gedimino krikšto pastangoms suardyti Ordinas buvo priverstas imtis rizikingos ir jį kompromituojančios politikos, o Kęstutis Vidurio Europos valdovų christianizacines pastangas sužlugdydavo savo rankomis. Lenkijos, Čekijos ar Vengrijos karaliams katalikiškos Lietuvos idėja nebuvo atgrasi, ko nepasakysi apie Vokiečių ordiną. Lietuvos krikštu, jos neužkariavęs, Vokiečių ordinas XIV a. negalėjo būti ypač suinteresuotas, nes tai būtų siejęsi su jo misijos Pabaltijyje pabaiga. Krikščioniškos Lietuvos perspektyva be reikalo drumstų nors ir ne visai ramiai, bet kūrybišką Vokiečių ordino egzistenciją Pabaltijo rytuose.

Karas su lietuviais Vokiečių ordinui buvo naudingas bent keliais aspektais. Grobiama Lietuva parūpindavo belaisvių, jų turtas, galvijų ir arklių kaimenės didino Prūsijos galią. Karas su pagonimis traukė Europos riterius, kurių pinigai nusėsdavo Ordino ir jo valdinių skrynelėse. Pats Ordinas, organizuodamas pramogas, garbės stalus ir pan., prisidėjo prie Kryžiaus žygio idėjos sekularizacijos, bet jam nuo to blogiau nebuvo. Žinoma, ir lietuviai kartkarčiais įsiverždavo į priešų teritoriją, tačiau tai Ordino karo

mašinai didesnės grėsmės nekėlė, kaip pelningam verslui nepakenkia tam tikros gamybos išlaidos ar atlyginimai darbuotojams.

Lietuva nebuvo tokia valstybė, kad ją Ordinas būtų galėjęs užkariauti vienu ypu. Tačiau Ordino vykdytas nuolatinis Lietuvos sekinimas ir naikinimas ruošė dirvą eventualiai okupacijai.

Kęstutis priėmė Vokiečių ordino mestą iššūkį, kaip dera riteriui, apdainuotam net jo priešų kryžiuočių: pažiūrėkime, kas stipresnis, krikščionių Dievas ar pagonių dievai. Kitais metais po Kęstučio pabėgimo iš Marienburgo buvo sugriauta Kauno pilis. Vokiečių ordinas surengė parodomąją apgultį, pademonstruodamas savo galią tiek, kad net Algirdas ir Kęstutis drauge nieko negalėjo padaryti, kad išgelbėtų beviltiškoje padėtyje atsidūrusią igulą. Grįžtant vokiečių laivynui Paštuvos ir Veliuonos kariai stebėjosi krikščionių Dievo dovanota pergale²⁸ ir turbūt nerado atsakymo, kodėl pagonių dievai nusilpo. Bet Kęstutis nenusiminė. Jis dar buvo pilnas jėgų, tvirtai laikėsi balne ir kova tęsėsi.

Kai kurie lietuvii istorikai jautriai reaguoja į J. Dluogošo pasakymą, kad Algirdo ir Kęstučio viešpatavimo pabaigoje lietuviai buvo atsidūrę tokioje apverktinoje būklėje, jog net mastė apie išsidanginimą iš savo gyvenamo krašto į sunkiai pasiekiamas pelkes²⁹. Aišku, tuo tikėti paraižiu nėra prasmės, tačiau nuvertinti to meto grėsmingą situaciją taip pat nevalia. Tai vaizdžiai parodo Kęstučio ir Algirdo elgesys paskutiniaisiais Algirdo gyvenimo metais. Kryžiuočių kariuomenei pasiekus Trakus, Kęstutis draugiškai kalbasi su Vokiečių ordino maršalu Gotfrydu Lindenu ir naktinei puotai pasikviečia savo kūmą, Brandenburgo komturą Giunterį iš Hohenšteino³⁰. Kęstučiui praleidus linksmą naktį,

²⁸ SRP, Bd. 2, p. 538.

²⁹ *Joannis Dlugosii. Annales seu cronicae incliti regni Poloniae, liber decimus (1370–1405)*. Varsaviae, 1985, p. 67–68.

³⁰ SRP, Bd. 2, p. 589.